

Mary Ann Fay,

Unveiling the Harem: Elite Women and the Paradox of Seclusion in Eighteenth-Century Cairo,

Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2012, 352 s.,

ISBN 978-0-8156-3293-1

Erken modern Osmanlı Mısır'ı üzerine var olan literatür, Devlet-i Aliyye'nin bu görece uzak ama ekonomik ve askeri önemi çok büyük eyaletini tarihi bağlam içerisinde olduğu yere konumlandırmamızda bize yardımcı oluyor. Çalkantılı 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başında Mısır'da da politik gücün odağı kaymış, devlet merkezinin ümerâ-yı Mısriyye diye adlandırdığı Memlûk unsurlar, eyalet yönetiminde neredeyse temel otorite hâline gelmişti. Kafkaslardan getirilen kadın erkek genç yaştaki köleler her ne kadar bireysel unsurlar olarak Kahire toprağına ulaşırsalar da siyasi ve askeri olarak yetiştirmelerini, dahil oldukları hanelerde tamamlıyor ve Mısır'ın idari ve askeri yönetiminde yer alıyorlardı. 18. yüzyılın bu hane yapılanmaları içerisinde Kahire'deki politik ilişkiler de şekillenmişti. Dönemin görgü şahidi kaynakları farklı haneler arasındaki çekişme ve mücadeleleri ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadırlar. Bu hane politikalarında cariyeler, eş ve anne olarak memlûk kadınının oynadığı role dikkat çeken eserinde Fay, kaynak olarak hem arşiv belgeleri, vakfiyeler ve dönemin kroniklerine başvurur hem de ayakta kalan nadir 18. yüzyıl mimarisine ait evlerin iç ve dış mekanlarını fotoğraflayarak sürdürdüğü haremın izine bizi de şahit eder.

18. yüzyıl Kahire'sinde Kazdağı hanesinin elit kadınlarının siyasi ve ekonomik etkileriyle hanenin bekasında nasıl bir rol oynadıklarını açıklarken yazar dünya tarihinin de en tartışmalı konuları olan kölelik, toplumsal cinsiyet ve kadın tarihi üzerinden oldukça kapsamlı bir araştırma ortaya koyar. Kölelik müessesesi üzerinden bulundukları konuma gelen Kazdağı hanesinin kadınları, bulundukları toplumun sosyal yapısı içinde yaşadıkları "harem"den yürüttükleri ekonomik faaliyetler ve siyasi fonksiyonları ile 18. yüzyıl Kahire'sinde bir batılının gözüyle izole yaşar gibi görülseler de aslında siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın tam ortasında bulunmaları hasebiyle, -Batı-merkezli düşünce yapısına göre- "paradoks" gösterirler.

Tez araştırması olarak tamamlanan ve 2012'de yayınlanan bu çalışma erken modern dönem Osmanlı Mısır'ına dair derinlikli bir bölgesel siyaset ve cinsiyet tartışması ortaya koymaktadır. Birbirinden farklı disiplinlerin kesişim noktasında,

18. yüzyıl Osmanlı eyaletlerinden birindeki yönetici elit sınıfını anlatırken giriş bölümünde ortaya konulan detaylı bir “sömürgeci Batı ve oryantalist perspektif” tartışması aynı zamanda eseri tarihin tozlu sayfalarından alarak 21. yüzyılın sıcak gündeminin bir parçası yapmaktadır. Değindiği bu noktalar dahilinde araştırmanın literatürde işgal ettiği pozisyon da aslında eserin diğer yayınlardan farklılığını ve biricikliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle, yayınlanmasının üzerinden hatırı sayılır bir vakit geçmiş olmasına rağmen ne Tükçe’de ne de Anglosakson tarihçiliğinde benzer eser verilmemiş olması, konunun ve dahi bu yayının da önemini ön plana çıkarmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu tarih yazıcılığında kadın konusu gün geçtikçe daha fazla yazar tarafından araştırılmakta, ancak Fay’ın eserini özgün kılan taraf onun yönetici elit kadınlar üzerinde yoğunlaşarak siyasî güç pratiklerini aktarma noktasında önemli pozisyonlarına dikkat çekmesidir. Memluk hane örgütlenmesinde kadın eyalet politikasında güç ve serveti taşıma ve kan bağına dayanmayan akrabalıkların oluşturduğu bir hane düzeni içerisinde evlilik yoluyla gerçek akrabalık bağı oluşturma gibi işlevleri yerine getirebilen unsur olarak öne çıkar. Yoğunlaştığı bu konular hasebiyle eser literatür içinde tek örnek gibi kalmış görünmektedir.

Bu eserden önce tamamlanan ve yazarın da üzerine inşa ettiği tarihi literatür erken modern dönem Osmanlısının yerel elitleri; bunların servet biriktirme ile otorite ve güç pratiklerini elde tutma noktasında hane şeklinde örgütlenen bir yönetim tarzını açıklama üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu literatürün üzerine Fay, hane içinde servet biriktirme ve güç toplama noktasında memluk hanelerinde ‘kadının rolü’nü ön plana çıkarır. Bu yönüyle 18. yüzyıl erken modern Osmanlı dünyasında öne çıkmış ama aslında çok bilinmeyen veya vurgulanmayan bir gerçekliği gözler önüne serer. Yazar eserin hemen başında dünya tarihinde önemli bir yer işgal eden Mısır’ın elit kadınlarının oynadıkları rolün hukuki temellerini açıklayarak başlar. Mısır eyalet politikasında etkin rolü olan memluk hanelerinin elit kadınlarının gerçek bir ekonomik, sosyal ve hatta siyasi gücü ve etkiyi elde ettikleri gerçeğinin altındaki en önemli sebep, Kuran’da kadına verilen hukuki haklar; özellikle mülkiyet hakkı, hukuki kişilik (*legal personhood*) ile satın alma ve satma hakları, mülkiyet miras edinme, vasiyet verebilme, sözleşme yapma, iş kurma ve yürütme haklarıdır. Bu haklar çerçevesinde memluk hanesi içinde azat edilerek Müslüman özgür bir kadının haklarına erişen memluk beylerin eşleri, pozisyonlarının getirdiği statü ve etki ile, Kahire’nin kârlı ticari ortamında yatırım yapma, mülklerini vakıf olarak bağışlama, kendi kişisel servetlerinin yanı sıra vakıf nazireliği ile başkalarının da mülkiyetlerinin kontrolünü ellerinde tutabilme ayrıcalığını kullandılar. Eserin ana argümanı memluk hanelerinin

devamlılığında bu kadınların hem serveti hane içinde tutma hem de soy devamlılığını sağlama yoluyla (her zaman) kan bağına dayanmayan memluk hanelerinin güç ve devamlılığında nasıl kilit bir pozisyonda oldukları noktasıdır.

Yazar “Bu çalışmada sunulan kanıtlar, harem ve kadınların sosyal ortamda erkeklerle aynı yerde bulunmaması/izolasyonu, peçe ve haremlik/selamlık gibi uygulamaların kadının ekonomik ve sosyal gücü elde etmesine engel olduğuna dair Batı’nın yanlış veya tarih dışı algılarına meydan okumaktadır.” der ve 18. yüzyıl Kahire’sindeki kadının sosyal hayatta tesettürden dolayı görünmez olmasına rağmen ekonomik, sosyal ve hatta siyasi hayatta aktif olması noktasındaki ikiliği ön plana çıkarır. Bu araştırma vesilesiyle yazar, tarihi bağlamında Kahire’nin sosyal, politik ve ekonomik hayatının ayrılmaz bir parçası olarak ortaya konan 18. yüzyıl Mısır elit kadınının hayat hikayesi üzerinden harem kadınının oryantalist söylemin egzotikleştirdiği anlatımdan çıkarır ve tek tipleştirilmelerden arındırır. Dört bölümden oluşan eserin giriş bölümünde Batılı söylemdeki Müslüman kadının temsil ediliş şekli ile sömürgeci siyasi otoritenin sözde Doğu’yu modernleştirme ve özgürleştirme misyonunu Müslüman Ortadoğulu kadın üzerinden yapması noktasına dikkat çekilerek başlanmıştır. Buna göre Batı’da yüzyıllardır İslam’ın, İslam hukukunun ve Müslüman erkeğin Ortadoğu kadınının baskı altında tuttuğuna dair uzun bir anlatı oluşturulmuştu. Yüzyıllardır Batılı erkeğin Doğu toplumlarına yaptığı seyahat sonucunda gerçek bir hane ortamına dahi girmeden, İslam hukuku ve kadına verdiği hakları bilmeden edindikleri izlenimle oluşturdukları anlatım ve Batılı zihinlerdeki harem, temsili bir noktada kendi hayal güçlerine dayalı hale gelmişti. Sosyal hayatta kadın-erkek ortamlarının ayrı olmasının ve kadının giyim şeklinin alışageldiğinden farklı olması sonucu Batılı erkeğin çizdiği Doğulu kadın temsili gerçekten çok uzak bir yere düşmüştü. Bunun üzerine bir de Doğu erkeğinin İslam hukukundan dolayı sahip olduğu kolayca boşanabilme ve çok eşlilik imkânı oryantalist söylemlerin temel ön yargılarını oluşturmuş ve Doğu erkeği ve kadınıyla alakalı söylemlerini gerçekte olduğundan çok uzakta konumlandırarak şekilde oluşturmuşlardı. Tarihi gerçeği yansıtmayan bu söylem yüzyıllardır varlığını korumakla kalmayıp Batı’nın Doğu’yu temsillerinde sık sık ön plana çıkarılmaya devam etmişti. Yazar giriş bölümünde, bilinen bu akademik gerçeğe rağmen Batı’da bu tür basmakalıp düşüncelerin varlığını devam ettirdiğini; dahası bununla da yetinmeyip yakın zamana kadar bunların Ortadoğu politikalarının şekillendirirken de kullanıldığını belirtir. Batının Doğulu kadını İslam’ın ve Doğulu erkeğin baskısından kurtarma söyleminin yakın zamana kadar, 11 Eylül sonrası ABD’nin Irak ve Afganistan işgallerini kendilerince meşru zemine oturtma

çabalarında dahi hâlâ canlı bir şekilde kullanılıyor olması yazarın altını çizdiği bir mevzudur. Müslüman kadının bağımsız ve özgür bir şekilde davranamayacağı ve değişen şartlar içerisinde kendisini ve menfaatlerini koruyamayacağı iması ile Batının Doğu üzerine açtığı savaşı “kadın” üzerinden meşru zemine oturtma çabaları vurgulanır. Eser bu noktada, uzun zaman önce ortadan kalkmış olsa da harem kurumunun Ortadoğu kadının konumuyla alakalı temsille ne kadar iç içe geçmiş olduğunun ve Müslüman kadının çağdaş temsillerinde hâlâ oldukça canlı bir şekilde kullanıldığının altını çizmektedir. Tam da bu noktada yazar, 18. yüzyıl harem kadınının hayatına yönelik tarihi bir araştırmayla, geçmişteki kadına dair oryantalist bakış açısının yapı sökümlü üzerinden çağdaş Müslüman kadın tek tipleştirilmelerinin üzerine oturtulduğu zemini sarsmak amacını güttüğünü belirtir. Bu girişin akabinde yazar tarih yazımını değerlendirdiği, eserin kaynaklarını ve metodolojisini ortaya koyduğu kısma geçer.

Yazar metodolojik olarak tartışmasını toplumsal cinsiyet ve akrabalık teorileri üzerinden oluşturur. Birinci bölümde, “Reimagining the Harem From Orientalist Fantasies to Historical Reconstruction,” bu teorilere ait literatür anlatılırken aynı zamanda bir kurum olarak harem tarih boyunca farklı toplumlardaki farklı uygulamalarına da yer verilir. Özellikle antik dönem Atina’sındaki harem ile Bizans’taki harem uygulamaları ve buralardaki kadının konumuyla İslam toplumdaki harem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konur. Bu tartışmanın sonunda varılan nokta tarihi bir kurum olarak İslam toplumundaki harem hem Batılı oryantalist zihinlerdeki hem de feminist teorideki algılarla çeliştirdir. İslam hukuku kadına tesettür ve haremlik/selamlık uygulamalarıyla evde bir pozisyon veriyor gibi görünse de ekonomik ve hukuki hakların verdiği güçle 18. yüzyıl Müslüman kadını, feminist teorinin onu yerleştirdiği yerden çok uzaktadır.

Fay, memluk kadınlarının statü ve nüfuz sahibi olmalarını erkeklerin liderlik pozisyonlarına gelmelerinde kendileriyle evliliğin politik meşruiyet sağlamasına da bağlar. 18. yüzyıl Kahire siyasetinde özellikle hane lideri öldürüldüğünde ya da yukarı Mısır’a kaçmaya zorlandığında bu durum oldukça sık yaşanıyordu. 18. yüzyıl Kahire’sinin en önemli görgü şahidi Abdurrahman b. el-Ceberti *Acd’ibu’l-Asar fi’t-Teracim ve’l-Ahbar* adlı temel başvuru eserinde bu gibi durumlarda muzafer hanenin liderinin kaçan liderin eşiyle evlenerek onu hukuki eşi olarak kendi hanesine dahil etmesiyle yükselmesi ve gücü ele geçirmesinde kullanmasına dikkat çeker. Servet biriktirebilmeleri ve bunu eşlerinin hanelerine taşıyabilmeleriyle nesil devamlılığı için kadınlar bir sembol olmuşlardı. Değişik yollarla kadınlar bir hanenin istikrarına ve devamlılığına; aynı zamanda o hanenin nesilden nesle

gücünü yeniden üretebilmesine katkıda bulundular. el-Ceberti'nin eseri çalışmaya sadece iktidar oyunlarını anlamak açısından değil daha başka birçok noktada 18. yüzyıl Kahire elitini anlamamızda yegâne kaynaktır. Kronolojik tarihi olayları anlatırken veya daha ziyade vefat eden bir elitin biyografisini verirken çeşitli vesilelerle elit memluk kadınları hakkında bilgi verir. Bu kadınların Kahire sosyal hayatı içinde birbirleriyle ilişkilerini ve hane siyasetindeki önemlerini belirten detaylı anlatımlar verir.

İkinci bölüm, “Egypt in the Eighteenth Century: The Transition from the Medieval to the Early Modern”, Osmanlı Mısır'ının 18. yüzyıldaki politik ortamını betimler. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında yükselişe geçen Kazdağlı hanesi Osmanlı Mısır'ının tarih yazıcılığında neo-Memluk yükselişi olarak adlandırılır. Abbasiler döneminden beri devam eden memluk sistemi, Kafkaslardan getirilen gayrimüslim erkek çocukların bir askeri haneye dahil olarak Kahire'nin askeri ve siyasi ortamında yetişmesine dayanıyordu. Bu genç askerler İslam'ı benimseyerek efendileri tarafından azad edilirler ve bir emirlik (sancak beyliği) vazifesiyle Kahire'nin siyasi ortamında yerlerini alırlardı. Osmanlı İmparatorluğunun Memluk Sultanlığına son vermesiyle bu müessese devam etmiş, *ümera-yı Mısıriyye* olarak adlandırılan bu zümre Osmanlı yönetiminin Kahire'deki idaresinde, Mısır valisi ve askeri ocaklara karşı bir denge kurması amacıyla, ayrılmaz bir parça olarak işlevini sürdürmüştü. 17. yüzyıl sonlarında askeri garnizonların geri planda kalmalarıyla memluk haneleri yeniden ön plana çıkmış; İstanbul'dan gönderilen Mısır valisinin otoritesini zaman içerisinde sarsmış ve 1798'deki Fransız işgaline ve kısa zaman sonra 1811'deki Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kale baskınına kadar Kahire'nin politik yapısında adeta mutlak otorite olmuşlardı. Kahire siyasetini kısaca özetleyen yazar, bu bölümde okuyucuya tarihi arka planı en sade şekliyle aktarır.

Üçüncü bölüm, “Slaves in the Family”, erken modern dönemde bir kadın bireyin köle haline gelerek, ki bu genelde fakir bir ailenin evladını daha iyi bir gelecek için köle olarak vermesi ya da çocukların kaçırılması yoluyla oluyordu, kendini Kahire'de bulma ve memluk hanelerine dahil olma süreçlerini açıklayarak başlar. 18. yüzyıl Mısır bağlamı içerisinde Hristiyan bir aileye mensup bir kız çocuğu iken Kahire'de cariyeye olarak memluk hanesine dahil olan ve Hatice adını alan memluk kadının hikayesi bizi İslam toplumundaki kölelik bağlamını tanıtır. Zaman içerisinde Yeniçeri ocağı ağası Ahmed Kethüda'nın nikahlı eşi olarak edindiği mülk ile, sahip olabildiği prestijli semtlerdeki büyük emlakini; bunların üzerinden istediği gibi tasarruf hakkına sahip olabilmesi, yani hem hayır işleri hem de kendisinden sonra da varislerine gelirlerini vakfedebilmesi haklarını Hatice'nin

vakfiye kayıtları üzerinden bize anlatır yazar. Kölelikten gelen bir kadının kamu ve şahsi yararları için kullanabildiği, bir erkek tüccarinkine benzer mal varlığına sahip olabilmesi vurgulanır. Ayrıca bu bölümde yazar Ortadoğu'daki köleliği açıklarken Amerika'daki menkul mal olarak uygulanan kölelik pratiklerini de ortaya koyarak bir kıyaslama yapar. Bu bölüm karşılaştırmalı olarak Batıdaki kölelik hakları ile ekonomik, siyasi ve sosyal faaliyet alanları açısından benzerlik ve tezadı da okuyucusuna sunar.

Dördüncü bölüm, "The Mamluk Household: How a House Become a Home", memluk sisteminde bir cariyenin ve daha sonra evlilik müessesesiyle hukuki olarak bir eşin haneye dahil olma süreçlerini inceler. Bu süreç memluk politik ve askeri gücünde hanenin nasıl ve neden temel bir kurum olduğunu ve yine bu siyasi ve askeri birimin memluk kadın ve erkeklerine nasıl ev (yuva) olduğunu da gösterir. Bu bölüm aynı zamanda memluk kadınlarının servete, statüye ve nüfuza hangi hukuki hak ve süreçlerle, nasıl erişebildiğini de açıklar.

Beşinci bölüm, "Mamluk Women and the Egyptian Economy: a Comparative and Perspective on Women's Property Rights", memluk kadınlarının mülkiyetlerine, kurdukları vakıflara, mülklerinin değeri ve bulunduğu konumlara ve bu mülklerden kendilerine gelen gelirlere odaklanır. Bu bölüm aynı zamanda 18. yüzyılın başında İngiltere'nin Osmanlı büyükelçisi olan Edward Wortley Montagu'nun eşi Lady Mary Wortley Montagu'nun mektuplarında verdiği bilgiler üzerinden memluk elit kadınlarının İslam hukukundan kaynaklı geniş mülk edinme ve yönetme haklarıyla İngiliz kamu hukukuna tabi elit kadınların sahip olduğu sınırlı hakları karşılaştıran bir alt bölümü de içine almaktadır.

Altıncı bölüm, "The City as Text: Space, Gender, and Power in Cairo", ile eserin tarih yazımına orijinal katkısı da başlar. Bölüm memluk unsurların şehirde konumlandıkları elit mahalleleri, memluk hiyerarşisinin rütbelerine göre yerleştikleri bu lokasyonlarda nasıl yeniden üretildiği ve yansıtıldığı konusuna odaklanır. Bu bölüm aynı zamanda memluk kadınlarını şehrin sosyal hayatının canlı bir unsuru olarak da sunar.

Yedinci bölüm, "The Architecture of Seclusion: In Search of the Historical Harem", ile tekrar hane konusuyla iç mekâna dönen yazar bu bölümde evlerin iç mimarisinin kadınlara evin hemen hemen her tarafına erişimi nasıl mümkün kıldığını açıklar. Bu meyanda yazar, memluk elitinden kalan evlerin iç mimarisinde "Mısır kadını evin içinde nasıl yaşadı ve fiziksel mekân olarak harem tam olarak evin neresindeydi?" sorusunun izini sürdüğünü belirtir. Özellikle iç mekânda,

ahşap perde diyebileceğimiz *meşrebiye* ile kadının evin her tarafına erişebilmesi mümkün olurken erkekler selamlık denilen kısımla sınırlı kalmıştır. “Evde kadınla erkek arasında mekân nasıl paylaştırılmıştı?” sorusuyla çıkılan yolda, evleri inceledikten sonra yazar haremın kadınların kapatıldığı fiziksel bir mekân olmadığını, aslında kadın bedeninin evin içinde veya dışında hareket ederek oluşturduğu, erkeklerin ihlal edemediği geniş bir simgesel alan olduğu sonucunu bu bölümde açıklar.

Sekizinci bölüm, “Everyday Life in the Harem”, pek çok farklı kaynağa dayanarak memluk kadınının eş, anne, arkadaş ve iş kadını olarak gündelik hayatının nasıl geçtiğini anlatır. Akraba, arkadaş ziyareti, hamam, mezarlık ziyareti, kutlamalar, misafir ağırlamalar, hane işlerini yürütme, kendi mülkleriyle alakalı işleri veya diğer ticari iş ve ilişkileri yürütme amaçlarıyla dışarda bulunmaları yazar, Avrupalı seyahat edebiyatında tasvir edilen, cinsel obje haline gelmiş, tembel bir Doğulu kadın imajından çok uzak yere konumlandırır.

Dokuzuncu bölüm, “Changing the Subject: Gender and the History of the Mamluk Revival”, 18. yüzyıldaki memluk güçlenmesi hikayesinin erkekler üzerinden değil de tarihi aktörler olarak kadınlar üzerinden anlatılabildiği gerçeği üzerinde durur. Memluk kadınının, Kahire elit sınıfının mensupları olarak bu büyük kozmopolit şehrin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatında oynadıkları rolü bize üç kadının hayat hikayesi üzerinden açıklar: Bunlardan ilki Emine’dir. Emine, Hasan Çorbacı el-Kandeccî’nin kızıdır ve hanenin kurucusu Kazdağlı Mustafa’nın eski memluklerinden biri olan Kazdağlı Hasan Kethüda’yla evlenir. Emine aynı zamanda Kahire siyaseti ve elit sınıfının en önemli figürlerinden biri olan ve şehrin birçok anıtsal yapısının restore edilmesiyle 18. yüzyıl Kahire şehir mimarisinde çok önemli bir rol oynayan Abdurrahman Kethüda’nın da annesidir. İlk eşi Hasan öldükten sonra o dönemin diğer bir güçlü siyasi figürü Osman Kethüda (ö. 1736) ile evlenmiştir. Eserin ikinci üzerinde durduğu isim Osman Kethüda’nın cariyesi ve Kazdağlı hanesinin gücünün asıl mimarı olan İbrahim Kethüda’nın (ö. 1754) eşi Şevkar Kadın’dır. Üçüncü isim de Nefise el-Beyza’dır. Nefise, İbrahim Kethüda’nın favori memlukü Bulutkapan Ali Bey (el-Kebir)’in eşi idi. Ali Bey’in 1773’teki ölümüyle dul kalan Nefise, Mehmed Bey Ebu’z-Zehab’in memlukü Murad Bey’le evlenir (ö.1801) ve onun ölümünden sonra vefat edeceği 1816 yılına kadar yine dul kalır. Nefise’nin ismi şehrin Fransızlar tarafından işgal edildiği dönemde Napoleon Bonaparte ile yapılan görüşmelerde de geçmektedir. Bu üç kadının hayatları birbirleriyle ve Kazdağlı hanesinin Kahire siyasetinde baskın rol oynamasındaki önemli olaylarla kesişir. Bu olaylar bu kadınların memluk sistemi içerisindeki oynadıkları önemli rolün somutlaşmış örnekleridir.

Son olarak onuncu bölümde, “Epilogue”, yazar iki harem kadını kıyaslayarak bitirir: 19. yüzyıl başında yaşamış Nefise el-Beyza ve 20. yüzyıl başında yaşamış Mısır Feminist Birliğinin kurucusu Hüda Şa’ravi. Bu bölüm harem kurumunu tarihi kontekst içinde ele almanın zorunluluğu ve iki farklı yüzyılın haremının gördüğü politik, ekonomik ve kültürel işlevleriyle birbirinden ne kadar farklı olduğu üzerinde durur. Buna göre 20. yüzyıl haremını temsil eden Şa’ravi’nin içinde yaşadığı toplum yüz yıl öncesinde Nefise’nin yaşadığından farklıdır. Buradaki en temel fark erken modern dönem İslam toplumundaki kadını güçlendiren politik ve ekonomik yapıların, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla sömürgeci politik yapının etkisi altında kalarak değişmesi ve güç dağılımının yeniden yapılandırıldığı kamusal alanda, kadınların neredeyse tamamen ev içi bir alana hapsedilmeleridir.

Eserin en güçlü yönlerinden birisi, Ortadoğu ve Müslüman toplumlara dair tarih yazıcılığında kölelik ve kadın hakları konularının bir alt alan olarak uçlarda izole bir konu gibi konumlandırılması değil de İslam toplumunda hukukun verdiği pozisyonla kölelik ve kadının gerçekte olduğu gibi toplumun içinde bir aile üyesi, mülk sahibi ve hukuki kişilik olarak tarih yazıcılığında da tam merkezde konumlandırmasını gözler önüne sermesidir. Bunlara ek olarak kitaba yazılan uluslararası değerlendirmelerde bazı eleştiriler bulunmaktadır. Mesela bu eserden kısa süre önce yayımlanmış *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces* gibi harem kurumunu merkeze alan eserlere atıf yapılmamış olması ve eserin kaynakçasının zayıf ve biraz eski tarihli kaldığını belirten değerlendirmeler mevcuttur. Bu eleştiri aslında yazarın bibliyografya açısından Osmanlı Mısırını anlatan birincil ve ikincil kaynaklara yöneldiğinin göstergesi de olabilir. Fay’ın eserinin İslam tarihi, Ortadoğu ve Osmanlı tarihi çerçevesinde lisans ve lisansüstü eğitim alan öğrenciler ve araştırmacıların yanı sıra Amerika’daki kölelik pratiklerini ve İngiltere’deki elit kadınların mal biriktirme ve miras alabilme noktalarında yaptığı kıyaslamalar hasebiyle Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli kadın ve kölelik çalışan okuyucuya da hitap ettiği nazara verilmiştir.¹ Yine Fay’ın eserinin erkek-merkezli akademik anlatıyı revize etmesi hasebiyle literatüre olumlu katkısının yanı sıra memluk kadınlarının sadece elit sınıfın azat edilmiş beyaz kölelerinden oluşması hasebiyle harem kurumunu tamamen temsil edemeyeceği eleştirisi de bulunmaktadır. Bu tartışma çerçevesinde bir de memluk kadınların ekonomik gücünün Mary Ann Fay’dan önce de akademik çalışmalarda halihazırda ortaya konmuş olması ancak

1 Mona L. Russell, “Review of Unveiling the Harem: Elite Women and the Paradox of Seclusion in Eighteenth-Century Cairo”, *International Journal of Middle East Studies*, XLV/3 (2013), s. 638-640.

memluk kadınlarının bir örnek mi yoksa istisna mı teşkil etmesi gerektiği belirsiz kalmıştır denmektedir. Fay'ın eserinde servet sahibi memluk kadınların maddi güçleriyle alakalı literatürde daha önce Carl Petry tarafından ortaya konulan “Müslüman kadının malı miras ve çeyiz yoluyla” elde etmiş olması hasebiyle erkekler gibi piyasa şartlarını bilerek kasıtlı bir şekilde emek harcanarak kazanılmamış olması yönüne değinilen bir eleştiri bulunmaktadır.²

Yine Lisa Pollard'ın değerlendirmesinde evlilik yoluyla akrabalık kurmaları hasebiyle memluk elit kadınının politikanın içinde olması ve haremde politik çevrenin merkezinde konumlanmasına değinilmiştir. Pollard bu bağlamda şunları da ekler: Haremin konumunu yeniden oluşturarak Fay, kadının itaatkarlığından ziyade gücünü ön plana çıkarır. 18. yüzyıl Mısır'ında elit kadınının vakıf nazıreliliği yapabilmesi ve malı üzerinde istediği tasarrufu yapabilmesi şer'î hukuku kadını baskılayan bir araç değil de güçlendiren bir mekanizma olarak gösterir.³ Alanındaki nadir çalışmalardan olması hasebiyle her zaman sorduğu soruların cevabını vermemesi belki kaçınılmazdır ve bundan sonraki çalışmalar için de bir yol gösterici olma durumu da söz konusudur. Fay'ın eseri Türkçe'ye tercüme ile kazandırılabilir ve bundan sonraki araştırmalara bir örnek teşkil edebilir.

Mücahide Nihal Engel

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

2 Indira Falk Gesink, “Review of Unveiling the Harem: Elite Women and the Paradox of Seclusion in Eighteenth-Century Cairo”, *Review of Middle East Studies*, XLIX/2 (2015), s. 190-192.

3 Lisa Pollard, “Review of Unveiling the Harem: Elite Women and the Paradox of Seclusion in Eighteenth-Century Cairo”, *Middle East Journal*, LXVII/2 (2013), s. 311-312.